

Geografi og kjærlighet

Trude Lappegård

Det er store regionale forskjeller i hvor stor grad kvinnene følger nye fruktbarhetsmønstre. Kvinnene får nå færre barn, også i fylker hvor det tradisjonelt ble født mange barn. I mange fylker er det fortsatt mange som får barn i ung alder, mens det i andre blir mer vanlig å utsette familieetableringen til senere i livsløpet.

Fruktbarheten blant norske kvinner har vært gjennom store endringer i løpet av de siste 30 årene. Nye trender og utviklingstrekk har påvirket kvinnes fruktbarhet i alle deler av landet. Den løpende befolkningsstatistikken viser at det er store regionale forskjeller. Artikkelen er basert på en rapport der vi har gjort analyser av regionale variasjoner av fruktbarheten i Norge (Lappegård 1999). Gjennom bruk av registerdata¹ er det gjort en omfattende kartlegging av fruktbarheten på fylkesnivå.

I denne artikkelen ønsker vi å belyse to forhold. Det ene er at forskjellene mellom fylkene har endret seg. Fra begynnelsen av 1970-tallet og frem til 1997 har utviklingen gått i ujevnt tempo i de ulike fylkene. Det andre er at de regionale fruktbarhetsmønstrene har blitt mindre entydige enn de var tidligere. Artikkelen tar utgangspunkt i samlet fruktbarhetstall (SFT – se egen ramme) og gjennomsnittsalder ved første fødsel i årene 1971-1975, 1981-1985, 1991-1995 og 1997 for kvinner bosatt i Norge 1. august 1998.

Nye trender

Det er to viktige kjennetegn ved fruktbarheten til kvinner i yngre ge-

nerasjoner som skiller seg fra fruktbarheten i eldre generasjoner.² Det ene er de store forskjellene mellom kvinnene i tidspunktet for når de får sitt første barn, og det andre de store forskjellene i hvor mange barn de får. At kvinner utsetter tidspunktet for når de blir mødre for første gang, er en generell trend i hele landet. Samtidig er det fortsatt en gruppe kvinner som får barn i ung alder, selv om denne gruppen har vært synkende i forhold til tidligere generasjoner. Denne gruppen har de senere årene imidlertid vært relativt stabil, mens de kvinnene som velger å bli mødre senere i livsløpet utsetter stadig lengre.

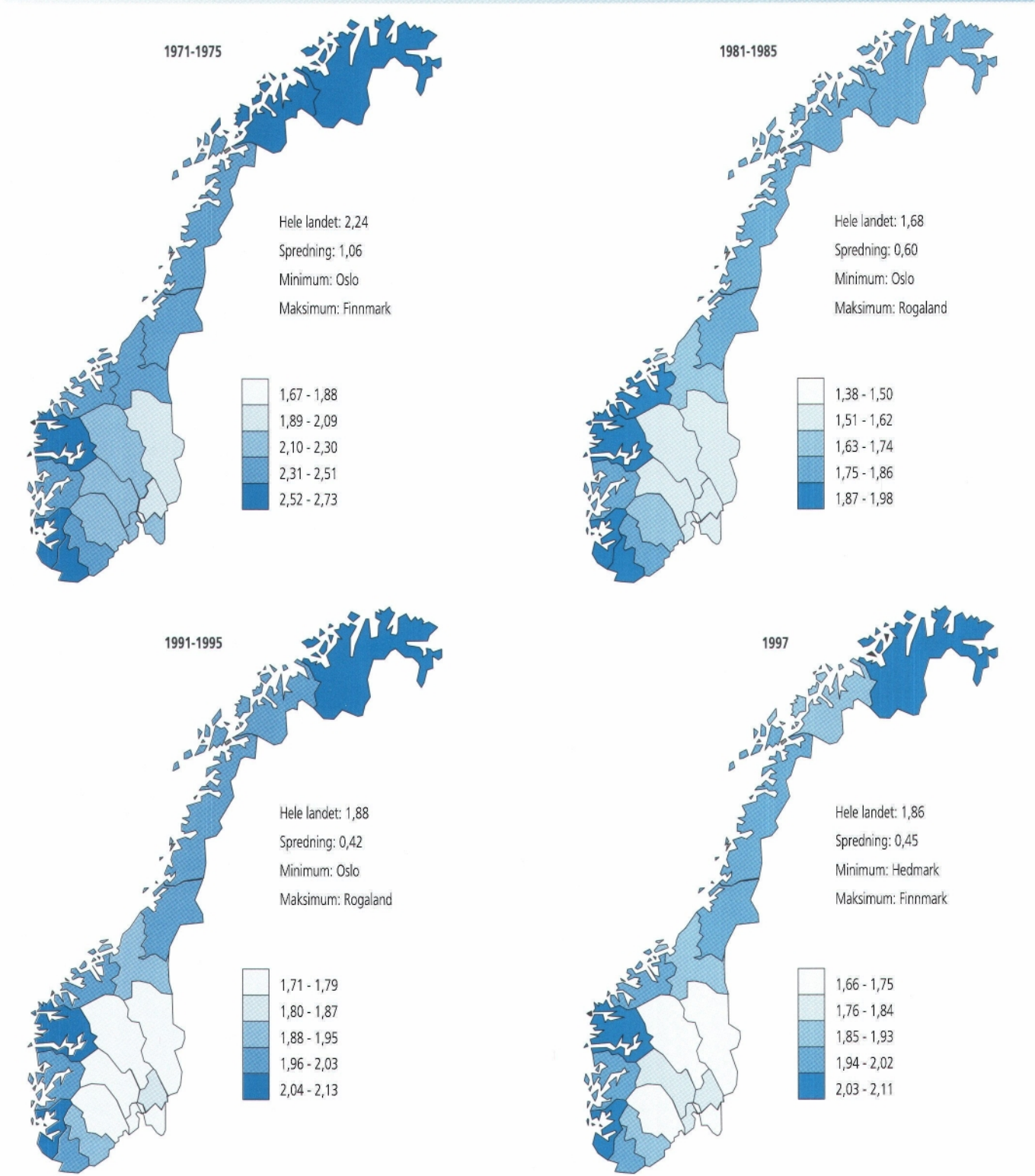
Fruktbarhetsutviklingen i dette århundret har vært gjennom mange faser. Kvinnene som var født tidlig på 1900-tallet giftet seg relativt sent og fruktbarhetstallene var under reproduksjonsnivået, det vil si den fruktbarheten som på lang sikt

vil gi konstant folketall når vi ser bort fra inn- og utvandring.³ Andelen barnløse er blitt anslått å være mellom en tredel og en firedel. Disse forholdene blir satt i sammenheng med de økonomiske konjunkturer i mellomkrigstiden (Skrede 1994). Den økonomiske fremgangen i 1950- og 1960-årene førte til lavere alder ved ekteskapsinngåelse og lavere alder ved første fødsel. I tillegg gikk tallet på barnløse kvinner ned (Statistisk sentralbyrå 1994). Selv om fruktbarhetstallene gikk opp i forhold til forutgående fødselskohorter (fødselskull), gikk barnetallet ned i de enkelte familier. Da tallet på barnløse gikk ned, var det flere kvinner i hver kohort som fikk barn. Selv om hver kvinne ikke fødte like mange barn som tidligere, var det nok til at fruktbarhetstallene gikk opp. Innføringen av nye prevensjonsmidler gav kvinnene større mulighet til selv å velge når og hvor mange barn de ville ha.

Samlet fruktbarhetstall

Samlet fruktbarhetstall (SFT) er et uttrykk for det gjennomsnittlige antall levendefødte barn som vil bli født av en kvinne som gjennomlever hele den fødedyktige perioden. SFT beregnes som summen av alle ettårige aldersavhengige fruktbarhetsrater (årlig antall levendefødte barn per 1 000 kvinner) 15-49 år. SFT er et hypotetisk mål som ikke viser hvor mange barn kvinnene faktisk har fått, men hvor mange de vil komme til å få hvis det aldersspesifikke fruktbarhetsmønsteret fortsetter i hele deres fødedyktige periode.

Figur 1: Samlet fruktbarhetstall, etter fylke. 1971-1975, 1981-1985, 1991-1995 og 1997

Kilde: Befolkningsstatistikksystemet (BEBAS), Statistisk sentralbyrå

Resultatet var en dramatisk nedgang i antallet flerbarnsfamilier i landet rundt 1970 og et kraftig oppsving i antallet tobarnsmødre. I de yngre generasjonene har en de senere årene sett et lite oppsving i andel flerbarnsfamilier, uten at en kan snakke om nivået fra tidligere generasjoner. Samtidig har det også vært en viss økning i antall barnløse kvinner og kvinner med ett barn. Den økte heterogeniteten har ført til en nedgang i det tidligere store antallet tobarnsmødre.

Fruktbarhetstallene varierer nå mindre mellom fylkene

Fruktbarhetsnivået har gått i bølger fra begynnelsen av 1970-tallet og frem til i dag. I perioden 1971-1975 var det samlede fruktbarhetstallet 2,24 barn per kvinne. Frem til perioden 1981-1985 sank det dramatisk til 1,68 barn per kvinne. Etter dette har det skjedd en gradvis økning, og på 1990-tallet har fruktbarhetsnivået vært relativt stabilt. I 1997 var det samlede fruktbarhetstallet 1,86 barn per kvinne. Fruktbarhetsnivået i fylkene varierer mindre i 1997 enn det gjorde i begynnelsen av 1970-tallet. Figur 1 viser hvordan det samlede fruktbarhetstallet varierer mellom fylkene i de ulike periodene.

Det er to interessante forhold ved utviklingen av det regionale fruktbarhetsnivået. Det ene er at forskjellene mellom de høyeste og de laveste fruktbarhetstallene er blitt mindre. I perioden 1971-1975 var forskjellen mellom høyeste og laveste fruktbarhetstall 1,06 barn, i 1981-1985 på 0,6 barn og 0,45 barn i 1997. At forskjellene mellom fylkene er blitt mindre, er et resultat av at SFT har gått mest ned i fylkene som har hatt de høyeste fruktbarhetstallene. Finnmark og Rogaland har skiftet på å ha de høyeste fruktbarhetstallene. SFT

har hele tiden ligget høyt også i Sogn og Fjordane. I perioden 1971-1975 var det høyeste fruktbarhetstallet 2,73 barn per kvinne og i 1997 var det 2,11 barn per kvinne. Oslo hadde lavest SFT frem til 1997 hvor Hedmark overtok denne plassen. Oppgangen i Oslo har også bidratt til at forskjellen er blitt mindre. At fruktbarhetstallene har gått mest ned i de fylkene hvor fruktbarhetsnivået var høyest, kan blant annet ses i sammenheng med kvinnes nye mulighet til selv å bestemme når og hvor mange barn de ønsker. Dette skjedde etter innføringen av de nye prevensjonsmidlene, noe vi var inne på tidligere.

Samtidig som de regionale fruktbarhetstallene varierer mindre, er mønsteret det samme. De samlede fruktbarhetstallene er fortsatt høyere i kystfylkene enn på Østlandet. En del av fylkene som tidligere hadde et fruktbarhetsnivå nær gjennomsnittet, er i dag nærmere de laveste fruktbarhetstallene. I 1997 var fruktbarhetstallene spesielt lave i Østfold, Akershus, Hedmark, Oppland og Buskerud i tillegg til Oslo.

Større forskjeller i gjennomsnittsalder ved første fødsel

Gjennomsnittsalder for førstegangs fødende har økt med 3,58 år fra begynnelsen av 1970-tallet og frem til 1997. I 1971-1975 var gjennomsnittsalder ved første fødsel 23,77 år og i 1997 27,35 år. Dette illustrerer den stadige utsettelsen av førstefødsle. Forskjellene mellom fylkene har imidlertid blitt større de senere årene. Figur 2 viser hvordan gjennomsnittsalderen varierer mellom fylkene i de ulike periodene.

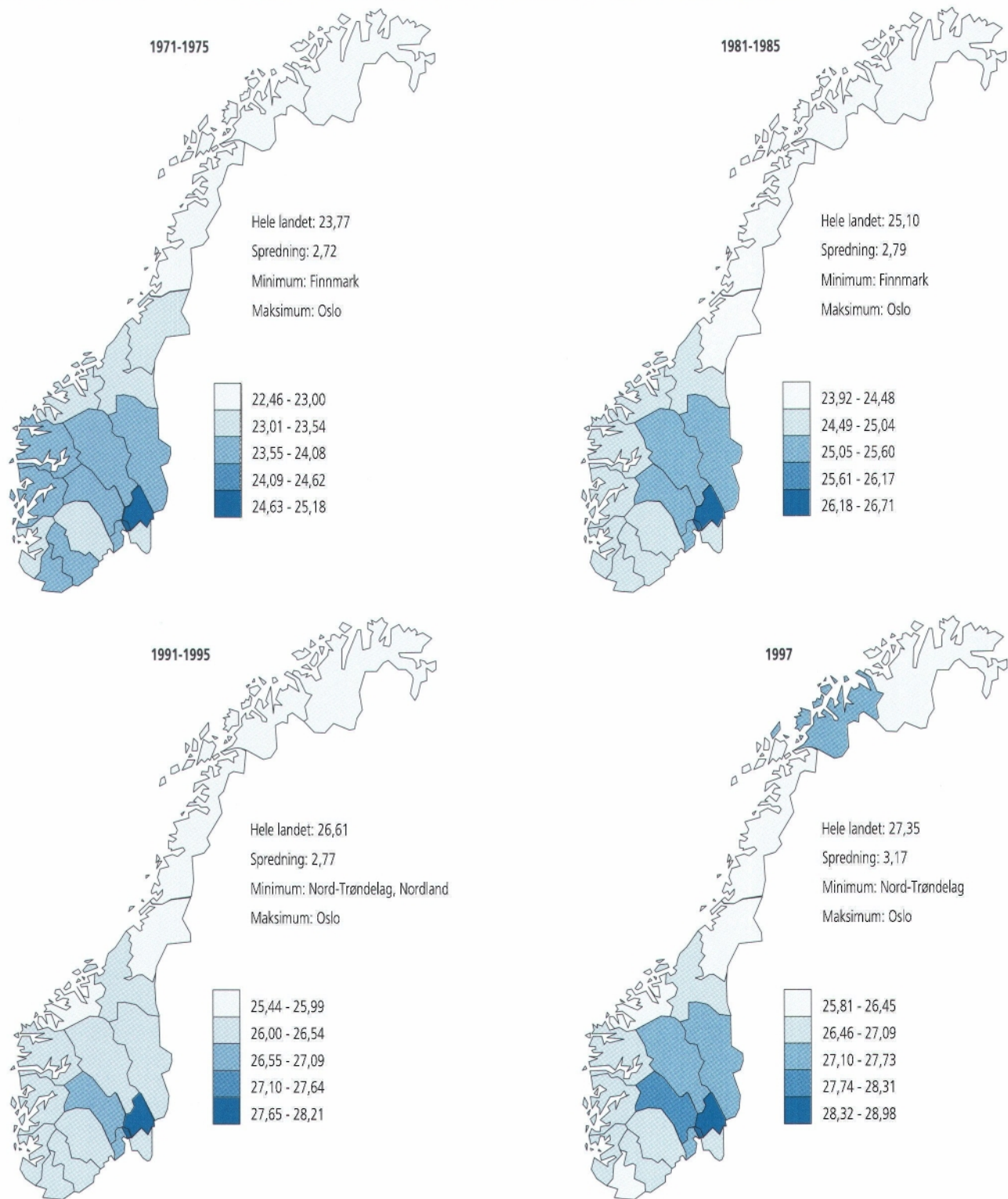
To trekk er verdt å merke seg når vi ser på de regionale endringene i gjennomsnittsalder. Det ene er at utsettelsen av første fødsel skjer i ujevnt tempo i de ulike fylkene.

Gjennomsnittsalderen i de senere årene økte mest i de fylkene hvor gjennomsnittsalderen allerede var høy. Dette har ført til at forskjellene mellom fylkene er blitt større. I 1997 var den laveste gjennomsnittsalderen for førstegangs fødende 25,31 år, mens den høyeste var 28,51 år. Dette er en forskjell på hele 3,18 år. I periodene 1971-1975, 1981-1985 og 1991-1995 var det en forskjell på henholdsvis 2,72, 2,79 og 2,77 år mellom høyeste og laveste gjennomsnittsalder ved første fødsel i fylkene. Dette viser at forskjellene mellom fylkene har økt spesielt sterkt de siste årene. Gjennomsnittsalderen blant de førstegangs fødende har i alle periodene vært høyest i Oslo, mens den var lavest i Finnmark frem til 1981-85. På 1990-tallet har den vært lavest i Nord-Trøndelag. En metodisk forklaring på de økte forskjellene er at eventuelle avvik i tallene for enkeltår kan jevnnes ut når en måler for en femårsperiode. Vi bør derfor være noe forsiktig når vi tolker forskjellene mellom enkeltår og femårsperioder.

Det andre interessante er hvordan forholdet mellom fylkene har endret seg. Tidligere var gjennomsnittsalderen ved første fødsel for majoriteten av fylkene nær gjennomsnittet for hele landet. I de senere årene har dette endret seg. Fylkene fordeles seg mer i hvert sitt ytterpunkt, men et flertall har en gjennomsnittsalder nær alderen i de fylkene hvor den er lavest. I de nordligste fylkene og i Trøndelagsfylkene har gjennomsnittsalderen i alle periodene vært under gjennomsnittet for hele landet. Sør-Trøndelag har i alle periodene hatt en gjennomsnittsalder som er høyere enn de andre fylkene i disse regionene.

På Sør- og Vestlandet har ikke gjennomsnittsalderen ved første fødsel

Figur 2: Gjennomsnittsalder ved første fødsel, etter fylke. 1971-1975, 1981-1985, 1991-1995 og 1997

Kilde: Befolkningsstatistikkssystemet (BEBAS), Statistisk sentralbyrå

gått like mye opp som i de andre fylkene. Avstanden til fylkene hvor kvinnene i større grad utsetter barnefødsle har dermed blitt større. Utsettelsen av den første fødselen har i løpet av 1990-tallet gått i et svakere tempo i Møre og Romsdal og i Vest-Agder enn i resten av fylkene i regionene. I 1997 var gjennomsnittsalderen i disse fylkene på samme nivå som i de nordligste fylkene, hvor gjennomsnittsalderen ved første fødsel i alle periodene har vært lavest.

I Oslo og Akershus har gjennomsnittsalderen ved første fødsel hele tiden vært høyest. Her har også gjennomsnittsalderen økt mer enn i de andre fylkene. Helt frem til 1997 var det ingen andre fylker som nærmet seg disse fylkene. Det har altså vært slik at Oslo og Akershus i alle periodene har skilt seg ut fra resten av landet med sin høye gjennomsnittsalder blant de førstegangs fødende. I 1997 har Buskerud nærmet seg Oslo og Akershus.

De unge førstegangs fødende blir stadig færre...

At gjennomsnittsalderen ved første fødsel øker, innebærer at flere ventet med å få sitt første barn. Men som vi har vist, betyr det ikke at alle gjør det. Det har likevel vært en dramatisk nedgang i andelen av de aller yngste som får barn. I 1971-1975 var nærmere halvparten av de førstegangs fødende 22 år eller yngre. I 1997 var det bare en av seks kvinner som fikk sitt første barn i så ung alder. Nedgangen har vært spesielt høy i de fylkene hvor andelen unge mødre var svært høy. Finnmark hadde den høyeste andelen i 1971-1975: Nær to av tre av de førstegangs fødende var 22 år eller yngre. Nordland hadde den høyeste andelen i 1997, men også her var andelen halvert i forhold til 1971-1975. I 1971-1975 hadde Oslo den

laveste andelen: Bare en av tre førstegangs fødende var så ung. I 1997 var det Akershus som hadde den laveste andelen: Bare en av ti var 22 år eller yngre.

Både det samlede fruktbarhetstallet og gjennomsnittsalderen ved den første fødselen har vært relativt like på Sør- og Vestlandet og i de nordligste fylkene. Andelen med de aller yngste førstegangs fødende har i alle periodene vært lavere på Sør- og Vestlandet enn i de nordligste fylkene. I de senere årene har innlandsfylkene nærmet seg Oslo og Akershus med en lav andel svært unge førstegangs fødende.

...mens de eldste blir flere

Mens innlandsfylkene på Østlandet nærmer seg Oslo og Akershus i andelen av unge førstegangs fødende, er det fortsatt stor avstand for de eldste. Fra 1971-1975 til 1997 var andelen førstegangs fødende som var 33 år eller eldre, økt fra 3 prosent til 12 prosent for hele landet. Frem til 1981-1985 var andelen av de eldste førstegangs fødende lav i hele landet med unntak av Oslo. På begynnelsen av 1990-tallet var forskjellene mellom Oslo og Akershus og resten av landet betydelige. Mens Oslo og Akershus utgjør det ene ytterpunktet, befinner resten av landet seg i det andre ytterpunktet.

Mindre entydige fruktbarhetsmønstre

Ved å se samlet fruktbarhetstall i sammenheng med gjennomsnittsalderen ved den første fødselen, kan en lage en enkel fremstilling som viser ulike fruktbarhetsmønstre. Samlet fruktbarhetstall og gjennomsnittsalder i de ulike periodene er delt i lav, middels og høy, noe som gir en figur med ni felter (tabell 1). Gjennom denne fremstillingen kan vi sammenfatte noen av de regionale endringene som har

skjedd med fruktbarheten fra 1971 til 1997.

Det er tre forhold som bør trekkes frem. Det ene er hvordan sammenhengen mellom samlet fruktbarhet og gjennomsnittsalderen ved første fødsel er blitt mindre entydig fra begynnelsen av 1970-tallet og frem til 1997. I 1971-1975 var fylkene diagonalt fordelt mellom feltene, mens de i 1997 var mer spredd. Dette tyder på at forskjellene mellom fylkene og de ulike landsdelene er blitt mindre markerte i dag enn de var tidligere. På begynnelsen av 1970-tallet ble en lignende sammenligning gjort (Berge 1974). Fremstillingen viste at fylkene kunne deles mellom fire ulike fruktbarhetsmønstre hvor de regionale forskjellene var entydige. På bakgrunn av fordelingen av fylkene i 1997 er det ikke mulig å lage like klare regionale skiller.

Et annet interessant forhold er i hvilken retning utviklingen i fylkene går. I 1971-1975 var flertallet av fylkene blant dem som hadde høyt fruktbarhetsnivå og middels gjennomsnittsalder ved første fødsel. Ti år senere er tyngdepunktet fortsatt blant dem som har et høyt fruktbarhetsnivå, mens tyngdepunktet i alder er blant dem med lav gjennomsnittsalder. I 1997 var det fortsatt et flertall av fylkene som hadde lav gjennomsnittsalder, mens flertallet av fylkene hadde middels fruktbarhetsnivå.

Det tredje som bør trekkes frem er hvordan det dominerende fruktbarhetsmønsteret har endret seg gjennom periodene. Det dominerende fruktbarhetsmønsteret i 1971-1975 var middels samlet fruktbarhet og middels gjennomsnittsalder ved første fødsel. I 1981-1985 var dette endret til å være høy samlet fruktbarhet og lav gjennomsnittsalder. I

Tabell 1: Fylkene fordelt etter samlet fruktbarhetstall og gjennomsnittsalder ved første fødsel. 1971-1975, 1981-1985 og 1997

1971-1975		Samlet fruktbarhetstall		
Gjennomsnittsalder for fødsel		Lav 1,67-2,02	Middels 2,03-2,37	Høy 2,38-2,73
Lav 22,41-23,33				Møre og Romsdal Nord-Trøndelag Nordland Troms Finnmark
Middels 23,34-24,25		Østfold Hedmark Oppland Buskerud Vestfold Telemark Sør-Trøndelag		Aust-Agder Vest-Agder Rogaland Hordaland Sogn og Fjordane
Høy 24,26-25,18		Oslo	Akershus	
1981-1985		Samlet fruktbarhetstall		
Gjennomsnittsalder for fødsel		Lav 1,38-1,58	Middels 1,59-1,78	Høy 1,79-1,98
Lav 23,92-24,85			Telemark Troms	Vest-Agder Rogaland Hordaland Møre og Romsdal Nord-Trøndelag Nordland Finnmark
Middels 24,86-25,78		Østfold Hedmark Oppland Vestfold	Buskerud Sør-Trøndelag	Aust-Agder Sogn og Fjordane
Høy 25,79-26,71		Oslo Akershus		
1997		Samlet fruktbarhetstall		
Gjennomsnittsalder for fødsel		Lav 1,66-1,81	Middels 1,82-1,96	Høy 1,97-2,11
Lav 25,81-26,87		Telemark	Aust-Agder Vest-Agder Hordaland Møre og Romsdal Sør-Trøndelag	Rogaland Sogn og Fjordane Nord-Trøndelag Nordland Finnmark
Middels 26,88-27,93		Østfold Hedmark Oppland Buskerud	Vestfold Troms	
Høy 27,94-28,99		Oslo	Akershus	

Kilde: Befolkningsstatistikksystemet (BEBAS), Statistisk sentralbyrå

1997 derimot fordeler fylkene seg mer jevnt mellom flere ulike mønstre. Tidligere var det altså slik at tidlig start gjerne resulterte i mange barn, mens sen start førte til færre barn. I dag er forskjellene mellom fylkene større, og det gir mindre klare skiller i slike bestemte fruktbarhetsmønstre.

Mobile kvinner og flyttbare normer

Både kulturelle, sosiale og økonomiske forhold er med på å påvirke kvinnenes valg og preferanser i forhold til familiedanning. Det er flere kulturelle forhold som kan ha betydning for kvinnenes fruktbarhet. Et slikt forhold er normene knyttet til ekteskap og familiedanning. Tradisjonelt var det for eksempel slik at både Nord-Norge og Vestlandet hadde sterke føringer knyttet til at det materielle grunnlaget for samliv burde være i orden før en giftet seg og satte bo (Berge 1974). De hadde imidlertid ulike normer knyttet til det å få barn før ekteskapet. I Nord-Norge var det større aksept for å få barn før en var gift enn det var på Vestlandet. Dette resulterte i at kvinnene i Nord-Norge var yngre når de fikk barn.

Også andre kulturelle, sosiale og økonomiske forhold kan ha betydning for fruktbarheten i fylkene. Dette kan være normer knyttet til likestilling, utdanning og yrkesdelaktelse. Her vil både tilgang til kvinnearbeidsplasser og aksepterte omsorgsordninger for barn ha en sentral rolle (Kravdal 1991). I tillegg kan religiøse forhold ha en selvstendig verdi (se f.eks. Kravdal 1991, Blom mfl. 1993).

I et samfunn med høy mobilitet vil kvinnene være påvirket både av normer som preget deres oppvekstmiljø, og av forhold som gjelder der de bor som voksne. Hva som blir

den bærende normen for den enkelte, vil blant annet avhenge av hvor hun flytter fra og hvor hun flytter til.

Både større og mindre forskjeller mellom by og land

Hvilken betydning sentralitet eller urbaniseringsgrad har for fruktbarheten til kvinnene er et interessant spørsmål. I en tidligere analyse av regionale variasjoner i fruktbarheten så en at barnetallet sank parallelt med økende urbanisering (Kravdal 1991). Forskjeller i fruktbarheten mellom sentrale og mindre sentrale strøk, må ses i sammenheng med forskjeller i kulturelle og sosiale forhold som ble diskutert over. Forskjeller i normer knyttet til familiedanning og yrkesdeltakelse vil en kunne finne både i sentrale og i mindre sentrale strøk.

Urbaniseringsgrad har større betydning for yngre generasjoner enn for eldre når vi ser på alderen ved den første fødselen. Generelt kan en si at kvinner bosatt i mindre sentrale strøk i større grad enn kvinner i sentrale strøk blir mødre i ung alder. Det er altså slik at kvinner bosatt i mindre sentrale strøk ikke utsetter å bli mødre i samme grad som kvinner bosatt i mer sentrale strøk. Forskjellene mellom kvinnene i hvilken grad de utsetter å få barn, er større i de yngre generasjonene enn de var i de eldre.

Sjansen for at en kvinne venter med å stifte familie er større for kvinner som er bosatt i byen enn for kvinner på landet. Stadig flere kvinner i fødedyktig alder flytter til byene og de sentrale områdene, enten for å ta utdanning eller for å jobbe, og venter dermed med å etablere seg med familie.

Forskjellene mellom by og land blir større når vi ser når kvinnene vel-

ger å bli mødre, men samtidig blir forskjellene mindre i antall barn som hver kvinne får. Fortsatt er det slik at flerbarnsfamilien er mest representert i mindre sentrale områder, men forskjellene mellom kvinnene er blitt mindre i de yngre generasjonene enn i de eldre. Tradisjonelt har bildet vært at flerbarnsfamilien var mest dominerende i kystfylkene, mens tobarnsfamilien stod sterkest på Østlandet. Det å få mange barn ser ut til å være moderne i enkelte grupper i de yngre generasjonene. Flerbarnsfamilien er altså blitt noe vanligere igjen både blant kvinner hvor det tradisjonelt har vært vanlig å få mange barn, og blant kvinner som er bosatt hvor det tidligere ikke var like vanlig.

1. Fødselshistoriefilen er basert på opplysninger fra Det sentrale folkeregister og gir tilnærmet komplette fødselshistorier for kvinner født etter 1935.

2. For nærmere beskrivelse av utviklingen av fruktbarheten til norske kvinner på 1990-tallet, se Lappegård (1998).

3. Reproduksjonsnivået tilsvarer nå (med dagens dødelighet) et samlet fruktbarhetstall på litt under 2,1.

Litteratur

Berge, Erling (1974): Regionale variasjoner i fertiliteten i Norge omkring 1970, Arbeidsnotat 74/49, Statistisk sentralbyrå.

Blom, Svein, Turid Noack og Lars Østby (1993): *Giftemål og barn – bedre sent enn aldri?* Sosiale og økonomiske studier 81, Statistisk sentralbyrå.

Kravdal, Øystein (1991): *Hvor mange barn?* Oslo: Universitetsforlaget.

Lappegård, Trude (1998): Større ulikhet i barnetall, *Samfunnsspeilet* 1998, 5, Statistisk sentralbyrå.

Lappegård, Trude (1999): Regionale variasjoner i fruktbarheten. Rapport 99/7, Statistisk sentralbyrå.

Skrede, Kari (1994): Turbulens eller stabilitet? Levekårsendringer 1980-1990 i et generasjons- og livsløpsperspektiv, INAS-Rapport 94:1.

Statistisk sentralbyrå (1994): *Historisk statistikk 1994*, NOS C 188.

Trude Lappegård

(trude.lappegard@ssb.no) er konsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.